

SELÇUKLU / OSMANLI DÖNEMİNDE KURUMSAL BİR YAPI: AHİLİK/GEDİK TEŞKİLATI VE SOSYO-EKONOMİK İŞLEVLERİ

Adnan MAHIROĞULLARI*

ÖZET

Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulan ahilik, varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Ahiliğin adı, XVIII. yüzyılda gedik/lonca olarak değişmiştir.

Ahilik, esas işlevine, başka bir ifadeyle sosyo-ekonomik işlevine XV. yüzyılda kavuşmuş; bu yüzyıldan sonra, kuruluş döneminde kazandığı askeri, siyasi ve idari işlevlerini yitirmiştir.

Makalede, ahiliğin sosyo-ekonomik işlevlerinden ve günümüz sosyal politika uygulamalarıyla benzerliklerinden bahsedilecektir.

RESUME

PENDANT LA PÉRIODE SELJOUKIENNE ET OTTOMANE, ORGANISATION D' AKHI/GEDIK EN TANT QU'UNE STRUCTURE INSTITUTIONNELLE ET LEUR FONCTIONS SOCIO-ECONOMIQUES

Organisation d'akhi fondée en Anatolie au treizième siècle avait continué son existence jusqu'au vingtième siècle. Le nom d'akhi avait changé en tant que gedik/lonca (monopole/corporation) au dix-huitième siècle.

L'institution d'akhi avait atteint sa fonction essentielle; autrement dit, sa fonction socio-économique vers la fin du quinzième siècle. Après ce siècle, il avait perdu ses fonctions militaires, politiques et administratives qu'il avait gagnées à la période de fondation.

* Cumhuriyet Üniversitesi, Öğretim Üyesi, Sivas.

Dans cette article, on va parler des fonctions socio-économiques de l'organisation d'akhi et de ses points semblables aux applications de la politique sociale de nos jours.

Giriş

Ahilik, XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulan ve başlangıçta çok işlevli bir kurumsal yapılanmadır. Bu cümleden olmak üzere, Ahiler, Anadolu'nun Türkleşmesi döneminde önemli bir rol oynamış; özellikle Anadolu'ya gelen Moğol istilası sırasında savaflara bizzat katılmışlardır. Dolayısıyla ahiliğin sosyal, ekonomik işlevi yanı sıra Selçuklu ve beylikler döneminde askeri ve siyasi boyutu da söz konusu olmuştur.

Osmanlı döneminde XV. yüzyılın sonlarına doğru, askeri, siyasi ve idari işlevlerinden arındırılan ahiliğin, sosyal ve ekonomik işlevleri belirginleşmiş; XVIII. yüzyıldan itibaren isim değiştirerek "esnaf birliği" (gedik/lonca) şeklinde kurumsallaşmıştır.

Ahilik, XIII. yüzyılda Bizans coğrafyasında mevcut olan loncalardan (corporation/guild) bazı özellikleri bakımından farklıdır. Ahiliğin özellikle sosyal işlevlerinin çeşitliliği, ahiliği Batıdaki "lonca"lardan farklı kılan unsurların başında gelir.

Bu makalede, ahiliğin sosyo-ekonomik işlevlerinin neler olduğu, bu işlevlerin iş ve sosyal güvenlik hukuku gibi günümüz sosyal politika önlemlerini hangi ölçüde çağrıştırdığından bahsedilecektir.

I-ANADOLU'DA AHİLİK

A-AHİLİĞİN KURULUŞU

Ahiliğin Anadolu'da kurulmasında, kuşkusuz Arap kültüründeki "fütüvvetnameler" in katkısı olmuştur. Kelime olarak gençlik, yiğitlik ve cömertlik anlamına gelen "Fütüvvet", ahi örgütlerinin kuruluşunda fikri ortamı¹ sağlayarak ahiliğin ahlaki yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. XIII. yüzyılda Abbasi Halifesi Nasır (1180-1225), ülkesinin bozulan iç düzenini ve siyasal durumunu sağlamlaştırmak, özellikle

¹ Ahmet TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, s. 108.

Batıni faaliyetleri etkisizleştirmek amacıyla Arap kültüründeki fütüvvet teşekküllerini merkezi otoriteye bağlayarak işlevselliğini artırmaya çalışmış;² ayrıca çeşitli İslam ülkelerine elçiler gönderip bu tip yapılanmayı tanıtmak ve fütüvvet ruhuyla İslam birliğini sağlamak istemiştir. Bu bağlamda, Halife Nasır, önce Gıyaseddin Keyhüsrev, daha sonraki yıllarda I. İzzettin Keykavus ve I. Alaaddin Keykubat gibi Selçuklu sultanlarıyla irtibat kurmuştur. Sultanlar düzeyinde kurulan ilişki çerçevesinde, İslam dininin temel prensiplerini çağrıştıran fütüvvet ilkeleri, Anadolu'da esnaf kesimi arasında kısa sürede benimsenmiştir.

Türklerin fütüvvet kültürünü kolaylıkla benimsemesinde, söz konusu kültürün İslam dininin temel prensiplerini çağrıştırması yanısıra, kuşkusuz kendi kültüründeki benzerlikler de etkili olmuştur. Zira, fütüvvetin "gençlik, yiğitlik ve cömertlik" anlamı, Türk kültüründeki "alplik" kavramıyla³ aynı anlamdadır. Diğer taraftan, Türklerin fütüvvet ruhunu benimseyip bu kültürden "ahilik" adıyla kurumsal bir yapı oluşturmalarında, Arapça'da kardeş anlamına gelen "ahi" sözcüğünün orta dönem Türkçesi'ndeki "akı" sözcüğüyle hem yakın anlamdaş,⁴ hem de yakın sesteş olmasının önemli bir etken olduğu sanılmaktadır.

Her ne kadar ahiliğin manevi çatısını fütüvvetnameler oluşturmuş olsa da, bu kuruma Anadolu'da kazandırılan farklı işlevler, ahiliğin Türklere özgü bir yapı oluşturmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, ahiliğin, örgütlenme modeli ve bazı işlevleri bakımından Türk kültürüne özgü bir yapılanma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Selçuklu sultanları, Anadolu'da bir bölgeyi, şehri feth ettiklerinde, oraya ilk iş olarak cami, medrese ve zaviye inşa ettirmeyi ihtiyat haline getirmişlerdir. Bu yapılar içinde özellikle zaviyeler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçlerin süreceği hesaba katılarak göçebelerin

² Ahmet TABAKOĞLU, "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", *Türk Kültürü ve Ahilik*, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, s. 54.

³ Yiğit, cesur ve genç anlamına gelen bu tip kavramlara, diğer bazı kültürlerde de rastlanılmaktadır; örneğin Farslarda "civanmert"lik, Batı kültüründe "şövalye"lik bunun tipik örnekleridir.

⁴ Mikail BAYRAM, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991, s. 131.

konaklama yeri olarak da kullanılmış; ayrıca, göçlerle Anadolu'ya gelen sanat erbaplarına özel bir ihtimam gösterilerek söz konusu kişilerin yerleşik hayata geçene kadar buralarda kalmaları sağlanmıştır. Bu nedenle, ahiliğin temeli zaviyelerde atılmıştır. Diğer taraftan, ahilik, Türklerin Anadolu'ya gelişleri sırasında göçebe hayattan yerleşik düzene geçmesinde, özellikle "şehirleşmede" etkili olmuş; hızlı bir "esnaflaşma" süreci⁵ başlatmıştır. Dolayısıyla, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması döneminde ileri görüşlü yöneticilerin ahilik adıyla meslek teşekküllerinin kurulmasına yardımcı olmaları, kuşkusuz sosyo-ekonomik açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. En azından, Türkler, Anadolu'ya yerleşirken, sanatkar yetiştirmeye önem vermemiş, ihtiyaçlarını kendileri üretmemiş, kısaca ahi teşkilatlarını kurmamış olsalardı, kayda değer bir ekonomik avantajı o yıllarda Anadolu'da yaşayan Rum ve Ermeni ustalara kaptırılmış olacaktı. Neşet Çağatay'ın ifadesiyle, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk sanatkarların Rum ve Ermeni sanatkarlar karşısında rekabet edip tutunabilmeleri,⁶ vizyon sahibi idarecilerin ahilik adlı kurumsal bir yapı oluşturmalarıyla sağlanmıştır.

Ahiliğin Anadolu'da kurulup yayılmasında, 1205'te İran'dan gelerek Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren (Nasirü'd-Din Mahmud el-Hoyi) isimli bir Türk mutasavvıfının önemli bir yeri vardır. Ahi Evren, şeyhi Evhaduddin Kirmani'yle XIII. yüzyılın başlarında Anadolu şehirlerinde ahi teşkilatını kurmuş; Kirmani'nin ölümünden sonra (1238) Anadolu ahilerinin önderi olmuştur.

İlk ahilik teşkilatı, Kayseri'de kurulmuştur. Ahi Evren, bu şehirde bir debbağhane (deri atölyesi) açmıştır. Günümüzdeki sanayi sitelerini çağrıştıracak şekilde diğer meslek erbabının da şehrin çeşitli kesimlerine konuşlanmasıyla "sanayi çarşıları" oluşturulmuştur. Kayseri'de o yıllarda icra edilen meslek sayısı 32'ye⁷ kadar çıkmıştır.

⁵ Erdinç YAZICI, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Şeker-İş, Ankara, Ty., s. 69-70.

⁶ Neşet ÇAĞATAY, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1997, s. 80.

⁷ Mikail BAYRAM, *a. g. e.*, s. 82.

B-AHİLİĞİN GELİŞİMİ ve SONA ERİŞİ

Ahi Evren ve Evhadüddin Kirmani, Kayseri’de ahi teşkilatını kurduktan sonra, Anadolu’nun diğer kentlerini dolaşarak çok sayıdaki yerleşim birimlerinde bu teşkilatın kurulmasını teşvik etmişlerdir.

Ahi Evren, bir süre Kayseri’de kaldıktan sonra, önce Konya’ya, oradan da vefat ettiği tarihe kadar Kırşehir’e yerleşmiş; Anadolu’da en güçlü ahi teşkilatının bu yörelerde kurulmasını sağlamıştır. Anadolu’da diğer güçlü ahi teşkilatları, Sivas, Niğde, Ankara, Aksaray, Manisa, Bolu, Erzincan, Bursa, Kastamonu, Sinop ve Erzurum’da⁸ kurulmuştur.

XIII. yüzyılın ortalarına doğru, Anadolu’ya Moğol istilasının başlaması Selçukluların sonunu hazırlamış; Anadolu’da beylikler dönemini başlatmıştır. Moğol istilasıyla Anadolu’da gelişen olumsuz siyasal koşullara rağmen, ahilik teşkilatı varlığını sürdürmüş, şehir hayatında etkin rol oynamıştır.

Ahilik, Osmanlı döneminde de gelişimi sürdürmüştür. Fatih Sultan Mehmet’e kadar Osmanlı sultanlarının tamamı ve bazı vezirleri şed kuşanarak ahi önderleri olmuşlardır.⁹

Osmanlı döneminde ahiliğin en önemli kazanımı, Selçuklu dönemindeki siyasi, askeri ve idari işlevlerinden arındırılması, tamamen asli unsuruna; ekonomik ve sosyal işlevine kavuşturulması olmuştur.

Ahilik, başlangıçta kurumsal yapı olarak günümüzdeki sivil toplum örgütlerini çağrıştırmıştır. Osmanlı döneminde ise, ahilik teşkilatı yönetiminde devlet görevlileri de yer almıştır. Osmanlı dönemindeki esnaf yöneticileri; kadı, muhtesip, esnaf şeyhi, nakip, yiğitbaşı ve ehl-i vukuftur.¹⁰ Söz konusu yöneticilerden kadı ve muhtesip devlet görevlisidir. Bu yönüyle ahilik, yarı resmi kurum niteliklidir.

Ahiliğin Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme döneminden itibaren çözülmeye başlamasıyla, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1727)

⁸ Necla PEKOLCAY, “İslami Türk Edebiyatı Metinlerinde Ahi Kelimesinin Yeri”, *Türk Kültürü ve Ahilik*, İstanbul, 1986, s. 73.

⁹ TABAKOĞLU, *a. g. t.*, s. 55-57.

¹⁰ TABAKOĞLU, *a.g.e.*, s. 283.

bu örgütlerin yerine, özü terk edilmeden “tekel” (monopol) ve “imtiyaz” (privilege) anlamına gelen “gedik/lonca (corporation)”lar devreye sokulmuştur. Gedik teşkilatında, ahiliğin temelindeki “ihtiyaca göre üretim” ilkesi doğrultusunda “ihtiyaç kadar işyeri” mantığıyla hareket edilmiş; bir yörede yeni bir işyerinin açılması, o yörede nüfusun artması, ya da mevcut işyerlerinden birinin sahibinin ölüm/hastalığı sonucunda kapanıp çarşıda “gedik” açılmasıyla mümkün olabilmıştır.

Esnaf örgütlenmesinde, XX. yüzyılın başlarına kadar gediklerin varlıkları sürdürülmüş; fakat, teşkilatın gücü ve ticari hayattaki etkisi, XIX. yüzyılın ortalarına doğru İngiltere ve Fransa’yla yapılan “ticaret anlaşmaları”nın el sanatları üzerindeki olumsuzlukları nedeniyle¹¹ iyice zayıflamıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa’da “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesine dayalı liberal iktisat anlayışının benimsenmesi, Osmanlı’yı da etkilemiş olmalı ki, 17 Haziran 1861 tarihinde yapılan bir yasal düzenlemeyle,¹² işyeri açmada uygulanan kısıtlamaya son verilmiş; yeni işyeri açma serbest bırakılmıştır. Söz konusu yasal düzenleme, gedikleri kaldırmamakla birlikte, ileriki yıllarda yeni esnaf teşkilatlarının oluşturulmasında etkili olmuş; bu bağlamda sancak ve kaza merkezlerinde XIX. yüzyılın son çeyreğine doğru “ticaret meclisleri” kurulmuştur.

Gedik teşkilatları¹³ XX. yüzyılın başlarında, 1912/1913’te çıkarılan bir yasayla tamamen kaldırılmıştır.

C-AHİLİĞİN İŞLEVLERİ

Ahiliğin başlangıçta esnaf teşkilatı olması yanısıra, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması’nda, askeri ve yerleşim birimlerinin yönetimiyle ilgili idari işlevleri de olmuştur. Ancak, Anadolu’da yerleşik düzene geçilip, Osmanlı’nın askeri bakımdan güçlenip, yönetimi belirli

¹¹ Aysen TOKOL, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Vipaş, Bursa, 2000, s. 9.

¹² Yusuf EKİNCİ, *Ahilik*, 4. Baskı, Ankara, 1993, s. 111.

¹³ Gedik teşkilatından günümüze, bugün aynı adla bilinen İstanbul/ Bayazıt’taki “Gedikpaşa” semti kalmıştır. Gedikpaşa semti, XIX. yüzyılda kunduracı esnafının faaliyet gösterdiği yerdir; tarihsel işlevine uygun olarak günümüzde de toptancı bazındaki kunduracı esnafı bu semtte faaliyet göstermektedir..

esaslara bağlamasından sonra ahilik esas işlevleri olan sosyal ve ekonomik işlevlerine kavuşmuştur.

Ahiliğin işlevlerinin temel felsefesi, helalinden kazanma, yoksula, kimsesize yardımcı olma, karşılıklı yardımlaşma gibi dinsel temellere dayanmaktadır. Ne var ki, Ahiliğin dinsel temellere dayalı felsefesine, zamanla toplumsal hayattaki gelişmeler doğrultusunda, uygulamada zihni yaklaşımların ürünü olarak orta sandıkları gibi sosyal güvenlik önlemleri, ürüne standardizasyon getirilmesiyle Toplam Kalite Yönetimi ve kooperatifleşme gibi modern ekonomik yaklaşımları çağrıştıran bazı düzenlemeler de ilave edilmiştir.

1-Sosyal İşlevleri

a) Eğitim İşlevi

Ahiliğin önemli özelliklerinden biri onun eğitim kurumu olmasıdır. Ahilikteki eğitim, birbirini tamamlar nitelikte iki düzeydedir;

- İşyerlerinde çırakların yetiştirilmesine yönelik mesleki eğitim,
- Zaviyelerde tüm ahilere verilen ahlak eğitimi.

Çırakların yetiştirilmesine yönelik mesleki eğitim, işyerinde uygulamalı olarak yapılan, günümüzdeki "işbaşında eğitim" anlayışını çağrıştıracak şekilde ustalar ve kalfalar tarafından verilen eğitimidir. İşyerinde mesleğin incelikleri, çıraklara kademeli olarak kolaydan zora doğru¹⁴ öğretilmiştir.

Çıraklık eğitiminin süresi ise, mesleklerin özelliklerine göre genel olarak 5 ila 7 yıl arasında değişir. Bu süre dolduktan sonra çırak, mesleğin yetkilileri huzurunda uygulamalı sınava tabi tutulur; yeterli beceriyi gösterenler kalfalığa yükseltilir. Kalfalık eğitimi 3 yıldır;¹⁵ kalfa da, sınavı başarırsa şed kuşanarak ustalığa terfi ettirilir.

¹⁴ Orhan ERDEN, "Ahilik Kültürünün Endüstriyel Kalite Kontrolüne Yansımaları", *I. Ali Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2004, s. 390.

¹⁵ EKİNCİ, *a.g.e.*, s. 88.

Ahilikteki mesleki eğitim, işyeri dışındaki meslek merkezlerinde de verilmiş, üretimde çağın ihtiyaçlarına göre yapılabilecek değişiklikler, başka bölgelerde geliştirilen yeni üretim tekniklerinin takibi hakkında üyelere bilgi verme, verimlilik ve kalite üzerine yoğunlaştırılmıştır. Katılımcı bir yaklaşımla, zaviyelerde akşamları usta-çırak-kalfa ve yöneticilerin hazır bulunmasıyla üretim, pazarlama ve çalışma ilişkilerinde karşılaşılan sorunlar müzakere edilerek fikir alışverişinde bulunulmuş; dolayısıyla günümüzdeki "hayat boyu eğitim" anlayışına ahilikte daha o yıllarda rastlanılmış; her işyeri bir "okul", her usta bir "öğretmen"¹⁶ işlevi üstlenmiştir.

Ahilik kurumunun verdiği ikinci eğitim, her meslek grubunun, kendi erbaplarına akşamları zaviyelerde verdiği ahlaki eğitimidir. Bu eğitim, ağırlıklı olarak tasavvuf eğitimine, İslam ahlakına yönelik olmuş; bu bağlamda, ahilere ahiliğin manevi temelini oluşturan fütüvvet ilkeleri öğretilmiştir. Her insanın bir işi, bir mesleği olması gerektiği ilkesini benimseyen; işsizliğe, aylaklığa kötü gözle bakan ahilik, helal yoldan kazanmayı, eline, beline ve diline sahip çıkmayı esas alan bir ahlaki eğitimle üyelerinin yetiştirilmesini sağlamış; kusursuz mal üretmeye özen gösteren, müşteriye aldatmayan bir "iş ahlakı" oluşturmuştur.

b) Çalışma İlişkilerini Düzenleme İşlevi

Ahiliğin önde gelen işlevlerinden biri, çalışma hayatında usta-çırak-kalfa ilişkilerini düzenlemesidir. Bu yönüyle ahilik, XIII. yüzyılda Anadolu'da teşkilatlanırken Türk örfi hukukuyla İslam hukukunu çalışma hayatının düzenlenmesinde kaynak olarak almış;¹⁷ XIX. yüzyılın sonlarına doğru sanayileşmiş ülkelerde bilimsel bir disiplin haline gelen ve işçi-işveren arasındaki ilişkileri düzenlemeye yönelik "bireysel iş hukuku"nun prototipini oluşturmuştur. Ayrıca, ahiliğin örgüt yapısında "kadı" ve "muhtesip" ağası gibi iki devlet görevlisinin bulunması, çalışma ilişkilerinde devletin, - tamamen düzenleyici olmasa da- kontrol edici ve hakem rolünü çağrıştırmış, dolayısıyla örgütün yapısına yarı resmi özellik katmıştır.

¹⁶ Enis ÖKSÜZ, "Ahilik Müessesesinin Sosyal Gelişmedeki Yeri ve Önemi", *Sosyoloji Konferansları*, 24. Kitap, İÜİF Yayını, İstanbul, 1993, s. 29.

¹⁷ Kamil TURAN, *İş Hukukunun Genel Esasları*, Kamu-İş Yayını, Ankara, 1996, s. 132-133.

Osmanlı döneminde, usta-çırak-kalfa ilişkileri, uzun bir süre ahiliğin benimsediği örfi hukuk kurallarına göre düzenlenmiş; XIX. yüzyılın ortalarına doğru ise, çalışma ilişkilerinde mevcut örfi hukukla birlikte Dilaver Paşa, Maadin Nizamnamesi ve Mecelle gibi yazılı hukuk kuralları devreye sokulmuştur.

Ahilikteki usta-çırak-kalfa ilişkileri, Sanayi Devrimi sonrası Avrupa'da bu üç aktörün yerine geçen patron-işçi ilişkilerinden oldukça farklı gelişmiş; ahilikte usta-çırak-kalfa arasında "yatay dayanışma" varken, XIX. yüzyılda vahşi kapitalizm döneminde işçi-patron arasında "dikey çatışma" ortaya çıkmıştır. Zira ahilikteki çalışma ilişkileri, çırak-kalfa ve usta arasında "çıkar ayrılığı" oluşturmamış; gelecekte çalışanlarla çalıştırmanın aynı meslekleri icra edebileceği varsayımıyla meslektaşlar arası "dayanışma duygusu"¹⁸ üzerine kurulmuştur. Böylelikle, ahilikteki çalışma ilişkilerinin aktörleri arasında gelişen yatay dayanışma olgusu, aktörler arası ilişkileri karşılıklı sevgi ve saygı dayandıran "ahi ahlak eğitimi"yle birlikte çalışma hayatında barışın sağlanmasında etkili olmuştur. Usta, çırağına "evlat"; çırak da ustasına "baba" gözüyle bakmış; aynı sofrada beraber yemek yemişler; aynı safta birlikte ibadet etmişlerdir.

c) Sosyal Güvenlik İşlevi

Ahilik, "Orta sandığı" gibi düzenlemeyle günümüzdeki "sosyal güvenlik" kurumlarının habercisi olmuştur. Orta sandıkları, üyeleri için hastalık, sakatlık, yaşlılık ve ölüm gibi sosyal risklere karşı belirli bir gelir güvencesi sağlamayı amaçlamıştır. Sonuçta bu sandıklar, üyelerine ihtiyarlıkları sebebiyle "mütekait" ve "aceze"; iş kazaları sebebiyle "malül" duruma düşmeleri karşısında ayni ve nakdi yardım¹⁹ yapmışlardır. Sandığın gelirleri, usta ve kalfaların sandığa muayyen zamanlarda (haftalık ya da aylık) verdikleri paralar, bugünkü

¹⁸ Meryem KORAY, *Endüstri İlişkileri*, Basisen Yayını, İstanbul, 1992, s. 22.

¹⁹ Samet AĞAOĞLU-Selahaddin HÜDAİOĞLU, *Türkiye'de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi C. I*, 1938, s. 71; Metin ŞEN, "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar", *Çimento İşveren*, C. 16, S. 6, Kasım 2002, s. 30.

anlamıyla "aidat/prim"ler, bağışlar ve çiraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselenlerden alınan harçlardan²⁰ oluşmuştur.

Ahiliğin sosyal güvenlik işlevi, ilk bakışta kamusal "sosyal politika" önlemlerini çağrıştırmaktadır; ancak işin içinde "tazmin edici mali destek" rolüyle devlet yer almamış; bu görevi devletin yerine meslek örgütü yapmıştır. Dolayısıyla, bu yönüyle ahilik, bir sivil toplum örgütü olarak, kendinden yaklaşık üçyüz yıl sonra XIX. yüzyılda Batı'da kurulan "karşılıklı yardım sandıkları"nın ve günümüzdeki sosyal güvenlik kurumlarının işlevini hatırlatmaktadır.

d) Sosyal Yardım İşlevi

Ahiliğin işyeri dışındaki merkezleri olan zaviyeler, çok işlevli mekanlardır. Zaviyeler, eğitim, karşılaşılan mesleki sorunları çözme ve yönetim yeri işleviyle birlikte, hergün aş kaynayan, fakirlerin, yolcuların yedirilip içirildiği konaklama yerleridir. Bu yönüyle ahilik, yolda kalmışların, şehre gelen yabancıların ve kimsesizlerin yardımına koşan günümüzdeki "sosyal yardım kuruluşları"nın devlet dışında ve devletin katkısı olmaksızın sivil toplum örgütü mantığıyla işlev görmüş; o günkü ifadesiyle "ayende ve revende"²¹ hizmetleri vermiştir. Yoksullara, düşkünlere, yolda kalmışlara, kimsesizlere yardımcı olunması gibi hizmetlerin yapılması, Kurani bir gereklilik, ahiliğin manevi ve sosyal yardım cephesini oluşturan fütüvvet kurallarının bir sonucudur.

Ahiliğin sosyal yardımlaşma işlevini geniş bir şekilde "İbn-i Batuta seyahatnamesi"nde görmek mümkündür. Batuta, Sivas'a gelişini seyahatnamesinde anlatırken ahiliğin sosyal yardım işlevinden de dolaylı olarak bahsetmiştir:

"Şehre yaklaştığımız zaman, bizi Ahi Bıçakçı Ahmet'in adamları karşıladı. Bunlar, kimi yaya, kimi atlı bir gruptu. Onlardan sonra Ahi Çelebi'nin adamları karşıya çıkmışlardı. Bu zat, ahilerin ileri gelenlerinden olup, rütbece Ahi Bıçakçı'dan üstündür. Bunlar,

²⁰ Cahit TALAS, *Sosyal Ekonomi*, S Yayınları, Ankara, 1979, s. 374.

²¹ Farsça olan bu iki sözcük, "bir yere gelenler ve bir yerden gidenler" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla zaviyeler, o yıllarda bir şehre, diğer şehirlere gelenlere (ayende/misafirler) yiyecek ve konaklama hizmeti, gidenlere (revende) yolda kullanmak üzere azık (yiyecek) verirmiş.

kendilerine misafir olmamı istedilerse de, ilk gelenler öncelik almış bulduklarından bu isteğin yerine getirilmesi mümkün olmadı. Hep beraber şehre girdik. Şehre gelince, öteki ahi zaviyelerinde olduğu gibi, yatacak yerimizi, yiyeceklerimizi ve yıkanmak üzere hamam hazırladılar. Burada en güzel şekilde ağırlanarak üç gün kaldık. Daha sonra Sultan'ın Anadolu şehirlerindeki naibi olan Alaaddin Eratna'nın sarayına gittik (...). Görüşme sonrasında Eratna "Benim misafirim olacaksınız" dedi. Ahi Çelebi, bunun üzerine "Daha bizim zaviyeye misafir olmadılar, şimdi bize gelsinler" deyince sözü edilen zaviyeye geçtik. Orada hem Bey'in hem de ahilerin konuğu olarak altı gün kaldık."²²

Metindeki ifadelerden, ahilerin o yıllarda, şehirlerin giriş kapılarında görevli bekletip, şehre gelen yabancıları zaviyelerinde konuk ederek yemek ve konaklama ihtiyaçlarını ücretsiz karşıladıkları anlaşılmaktadır.

İbn-i Batuta, ahiliğin sosyal yardım işleviyle ilgili bilgileri sadece seyahatnamesinin Sivas kısmında vermemiş; Anadolu'nun o yüzyıldaki genel toplumsal yapısından bahsettiği bölümlerde de tekrarlamış; bu tip hizmetleri taktirle karşıladığını belirtmiştir:

"Ahiler, Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadır. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini, yatacaklarını sağlama, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple bu yaramazlara katılanları yeryüzünden temizleme gibi konularda, ahilerin eş ve örneklerine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir."²³

e) Tüketiciyi Koruma İşlevi

Ahilik, günümüzdeki tüketiciyi koruma kurumlarının işlevini görmüştür. Hatalı üretilmiş malın satılması, satılan malın normal dayanma süresinden (garanti süresi) önce eskimesi imalat hatası

²² İsmet PARMAKSIZOĞLU, *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, 1000 Temel Eser, Ankara, 1970, s. 57.

²³ Ahmet GÖKBEL, "Sivas'ta Ahilik Geleneği", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2004, s. 415-416.

durumunda yenisi verilerek müşterinin mağduriyetinin giderilmesi sağlanmıştır. Ahiliğin bu noktadaki temel anlayışı, müşteri memnuniyeti odaklı “müşterinin velinimet” olarak görülmesinde saklıdır.

Müşteri, hatalı üretilmiş, hileli mal satın almışsa, bunu tüketiciyi korumada kontrol mekanizmasını oluşturan kişilere bildirir; mağduriyetinin telafisini ister. İlgili kişi, esnafı uyarır; zararı telafi ettirir; ayrıca ikinci, üçüncü uyarmalardan sonuç alınmıyorsa, esnafa “ihraç” cezası verilir. Böylelikle, ahi birliklerinde kurulan bu tür denetim ve ceza sistemiyle esnaf ve sanatkarların meslek ahlakına uygun tutum ve davranış içinde bulunup bulunmadıkları, kaliteli ve standartlara uygun mal üretilip üretilmediği teşkilat içindeki görevlilerce kontrole²⁴ tabi tutulmuştur.

Ahi yetkilileri, sadece yurt içinde üretilen malların sağlamlığıyla ilgilenmemiş; ülke dışından ithal edilen malların da gerek “kalitesini”, gerekse “kullanıma uygunluğunu”²⁵ kontrol etmişler; sağlığa zararlı olup olmadığını belirlemişlerdir.

2-Ahiliğin Ekonomik İşlevleri

a) Fiyat Tespiti İşlevi

Ahiliğin en önemli ekonomik işlevi, üretilen malın piyasa fiyatının tespiti anlamına gelen “narh” koyma görevidir. Esnafın ürettiği mal için fiyat yükseltme talebi olursa, o mesleğin yöneticilerince oluşturulan fiyat tespit komitesi huzurunda, o mala bir üretim süreci oluşturulur; ürünün hammadde halinden mamul madde oluşuna kadar geçirdiği safhalardaki katma değerleri, işçilik giderleri²⁶ hesaplanarak talep ona göre değerlendirilir.

Fiyat tespiti işleviyle ahilik, bir taraftan yüksek ve spekülatif kazanç yollarını engellemiş; bir taraftan da tüketicinin ucuza mal edinmesini sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, ahilik, sanatkarın ürettiği malı ne ucuz ne de pahalıya satmasına imkan vermiş; aynı kalite, aynı evsftaki mala tek fiyat uygulamasını öngörmüştür. Ahi ahlakı, belirlenen fiyatta mal satılmasını esnafın “doğruluğuyla” eş değer

²⁴ ERDEN, a.g.m., s. 393.

²⁵ Muhittin ŞİMŞEK, *TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması Ahilik*, Hayat, İstanbul, 2002, s. 138.

²⁶ TABAKOĞLU, a.g.t., s. 64.

tutmuştur.²⁷ Dolayısıyla, ahilik, narh uygulaması ve tüketicinin korunması çabalarıyla haksız kazanç ve aşırı zenginleşmeyi engellemek istediği gibi, bir bakıma da geniş üretici/tüketici kitlesini kapsamaması hasebiyle “sosyal refahı”²⁸ gerçekleştirme amacını da gütmüştür.

b) Kooperatifçilik İşlevi

Ahilik, günümüzdeki kooperatiflerin bazı işlevlerini üstlenerek üreticiye ucuz hammadde temini yoluna gitmiştir. Her sanatkar, ürettiği malın ham maddesini kendi mesleğiyle ilgili kurumdan almakla; kurumu da kendi üyelerine hammadde temin etmekte zorunlu tutulmuştur. Ahi yöneticileri, ham maddeyi toplu şekilde ucuz fiyata alıp, günümüzdeki “üretim kooperatifi” mantığıyla üyelerine ucuz fiyata satmayı hedeflemiştir. Ahiliğin söz konusu işlevi sayesinde, o dönemde “haksız rekabet” önlenmiş; üretici ve tüketici ikilisine “aracılar” girememiş; ürettiği malı sadece üreten esnaf pazarlamış ve tek fiyata satılması sağlanmıştır.

c) Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi

Toplam Kalite Yönetimi, ürün ya da hizmetin hatasızlığı ilkesine dayandırılan bir sistemdir. Sistemde, ürün veya hizmetin her aşaması ve uzantısında kalite kontrolü esastır. Bu bağlamda, sistemin temel amacı müşteri tatmini, dolayısıyla müşteri memnuniyetidir. Bu amaca ulaşabilmek için, işe ve işyerine motive olmuş eğitilmiş işçiler, müşteri memnuniyetinin işletme karından önce tutulması, keza üstün bir iş ahlakı gerekir. TKY'nin bütün bu özelliklerini, önceki bölümlerde bahsedildiği üzere ahiliğin iş organizasyonunda, üretim modeli ve usta-çırak-kalfa ilişkilerinde görmek mümkündür.

Üretim ve hizmette kalitenin esas alındığı yönetimlerde amaca ulaşmanın odak noktası insan kaynaklarıdır.²⁹ Kaliteli mal ve hizmet üretebilmek için işletmede çalışanların erişilmek istenilen noktaya motive edilmesi gerekir. Söz konusu motivasyonun yolu, yönetimle karşılıklı güven, çalışanlara sorumluluk ve değer verme, kararlara

²⁷ EKİNCİ, a.g.e., s. 61.

²⁸ TABAKOĞLU, a.g.t., s. 65-66.

²⁹ ŞİMŞEK, a.g.e., s. 142.

katılımın sağlanması, eğitim ve meslekte yükselme imkanının verilmesinden geçer. Günümüzde İnsan Kaynakları Yönetimiyle ilişkili "Beşeri İlişkiler Yaklaşımını"nın kuramcısı Hawthorne'nin araştırmaları sonucunda, yukarıda bahsedilen prensiplerle işletme çalışanlarının motive olabilecekleri kanıtlanmıştır.³⁰ Bu hususların tamamı ahilikte mevcuttur.

Neticede, ahilikteki kalite denetimi ve standardizasyona dayalı üretim ilkesi, hem üreticilerin, hem de tüketicilerin uzun vadeli çıkarlarının korunmasını³¹ sağlamış; ayrıca kadı sicillerine kaydedilen ürün standartları sayesinde günümüzdeki gerek "patent/standart enstitüsü kurumları"nı, gerekse "toplam kalite" ve "insan kaynakları" yönetimini çağrıştırmıştır.

Sonuç

Ahilik, Anadolu'da yakın zamana kadar üretim ve pazarlamada esnaf kesimine yön veren kurumsal bir yapı olmuştur. Başka bir deyişle, Anadolu sanatkarı/esnafı, ahlak ve üretim kurallarına sadık kalarak çalışmayı, helalinden kazanmayı ahiliğin prensipleriyle pekiştirmiş; ne aldatan ne de aldanan olmuştur.

Ahilik, başlangıçta, çok işlevli bir yapıdan XV. yüzyılın ortalarından itibaren asli görevine; sosyal ve ekonomik işlevlerine dönmüş, yaklaşık altı yüzyıl Anadolu'da toplumsal hayatın düzenlenmesinde etkili olmuştur.

Ahi sözcüğündeki "kardeş" anlamı, Türk kültür hayatında önemli bir yeri olan yardımlaşma, dayanışma, kanaat ve hoşgörünün kökleşmesini sağlamış; dolayısıyla, Türk toplum yapısında birleştirici harç işlevi görmüştür.

Türk toplum yapısında Batıdaki gibi "sınıf çatışmaları"nın olmayışı, kuşkusuz iki kurumsal yapılanmanın; Ahilik ve Mir'i Arazi Rejimi'nin varlığıyla sağlanmıştır. Ahiliğin ahlak ve narh anlayışı, kanaat sahibi olmayı, keza paylaşma duygusunu öne çıkararak haksız kazancı ve aşırı zenginleşmeyi önlenmiştir. Mir'i Arazi Rejimiyle ise, büyük çapta toprak mülkiyetine sahip bir aristokrat sınıfının oluşması,

³⁰ Aysen TOKOL, *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*, Vipaş, Bursa, 2001, s. 204.

³¹ TABAKOĞLU, a.g.t., s. 66.

yine toplumda birbiriyle tezat teşkil edecek şekilde çok zenginler-çok fakirler kesiminin ortaya çıkması gibi sınıf çelişkilerine dayalı sınıf çatışmaları engellenmiş, gelir dağılımında aşırı dengesizlikler oluşmamış, sosyal adalet sağlanmıştır.

Ahilik, yukarıda belirtilen sosyal ve ekonomik işlevleri sayesinde Avrupa'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru hayata geçirilebilen sosyal hizmet, sosyal güvenlik gibi günümüzde kamuya ait "sosyal politika" önlemlerinin ve kurumsal yapısının proto- tipini daha XIV. yüzyılda "sivil toplum örgütü/meslek örgütü" olarak uygulamaya koymuştur.

Diğer taraftan, ahilik, usta-çırak-kalfa ilişkilerini bireysel bazda düzenleyerek günümüzdeki bireysel iş hukukunun bazı özelliklerini yansıtmıştır.

Ahiliğin benimsediği üretim modeli, çırak ve kalfanın ustayla birlikte üretimin tüm aşamalarına katılarak, 1980 sonrası gelişmiş ülkelerde yeniden gündeme gelen "Post Taylorist iş örgütlenmesini" ve "esnek uzmanlaşma"yı çağrıştırmıştır. Ahilikte, "ihtiyaca göre üretim" mantığıyla stoklu üretim yapılmamış; müşteri tercihi ön planda tutulmuştur. İyi eğitilmiş usta-çırak-kalfa sayesinde verimlilik artırılıp üretim kalite kontrolüne tabi tutularak XXI. yüzyılda Japonya'da uygulamaya konulan "Toplam Kalite Yönetimi"nin ilk uygulamalarına altı asır önce tanık olunmuştur.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Samet – HÜDAİOĞLU, Selahaddin. *Türkiye’de İş Hukuku, İş Hukuku Tarihi*, C. I, İstanbul, 1938.
- BAYRAM, Mikail. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991.
- ÇAĞATAY, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1974.
- DEMİREL, Ömer. *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi Yayını, Sivas, 1998.
- EKİNCİ, Yusuf. *Ahilik*, 4. Baskı, Ankara, 1993.
- ERDEN Orhan. “Ahilik Kültürünün Endüstriyel Kalite Kontrolüne Yansımaları”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2004.
- KORAY, Meryem. *Endüstri İlişkileri*, Basisen Yayını, İstanbul, 1992.
- ÖKSÜZ, Enis. “Ahilik Müessesesinin Sosyal Gelişmedeki Yeri ve Önemi”, *Sosyoloji Konferansları*, 24. Kitap, İÜİF Yayını, İstanbul, 1993.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. *İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, 1000 Temel Eser, Ankara, 1970, s. 57.
- PEKOLCAY, Necla. “İslami Türk Edebiyatı Metinlerinde Ahi Kelimesinin Yeri”, *Türk Kültürü ve Ahilik*, İstanbul, 1986.
- ŞEN, Metin. “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar”, *Çimento İşveren*, C. 16, S. 6, Kasım 2002.
- ŞİMŞEK, Muhittin. *TKY ve Tarihteki bir Uygulaması Ahilik*, Hayat, 2002, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.
- TABAKOĞLU, Ahmet. “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik”, *Türk Kültürü ve Ahilik*, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.
- TALAS, Cahit. *Sosyal Ekonomi*, S Yayınları, Ankara, 1979.
- TOKOL, Aysen. *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Vipaş, Bursa, 2000.
- TOKOL, Aysen. *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*, Vipaş, Bursa, 2001
- TURAN, Kamil. *İş Hukukunun Genel Esasları*, Kamu-İş Yayını, Ankara, 1996.
- YAZICI, Erdinç. *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Şeker-İş, Ankara, Ty.